

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-13>

УДК 34.023+347.98

Соіч О.В.

НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ РІЗНОВИД КОЛЕКТИВНОГО СУБ'ЄКТА ПРАВА

Анотація. На основі дослідження правового статусу територіальних громад встановлено критерії суб'єктності цих колективних суб'єктів, зокрема: єдність, стійкість та постійність громади; мета створення; фактична здатність населення організовуватись для вирішення місцевих питань; формальна здатність виступати суб'єктом правовідносин; реальну ресурсну здатність обслуговувати наявні суб'єкти комунальної інфраструктури. Запропоновано дефініцію територіальної громади як постійного населення самостійних адміністративно-територіальних одиниць, здатного спільно вирішувати питання місцевого розвитку у порядку самоврядування безпосередньо та/або через виборні представницькі органи самоврядування. Дано характеристику змісту цивільної та господарської правоздатності та елементам правового статусу: конституційно-правовим, цивільним, господарським та фінансовим повноваженням; зобов'язанням.

Ключові слова: територіальна громада, місцеве самоврядування, колективний суб'єкт права, правосуб'єктність колективних суб'єктів, муніципальне право.

Soich Oleg

Scientific Research Institute of State Building and Local Government of
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

TERRITORIAL COMMUNITY AS A SPECIFIC KIND OF COLLECTIVE SUBJECT OF LAW

Summary. The territorial community is a specific collective subject of law, empowered to exercise self-government both directly and through representative bodies. The problem of legal personality of territorial communities in the domestic legal field is multidimensional, its key issues are: definition of criteria for recognition of territorial communities; adherence to the principles of local self-government in the interaction of the territorial community with other entities of the local self-government system. Studying these issues – in the context of local government reform – is one of the pressing scientific and practical problem. The territorial communities do not acquire legal personality as legal entity. But there are special bodies, authorized by law to act on behalf and represent the interests of the territorial community. These bodies are local authorities and officials. So the territorial community can exercise its competence through the activities and powers of another collective entity – the representative body of local self-government. Based on a study of the legal status of territorial communities, it has been determined that the criteria for their subjectivity are the following: a) the unity, sustainability and continuity of the community as an organization; b) the purpose of creation; c) the actual ability of the population to organize themselves to solve local issues; e) formal capacity to act as a legal entity (realized through the creation of a representative body); f) actual resource capacity available to serve municipal infrastructure entities situated on defined territory. Author proposed definition of the concept of territorial community as a permanent population of independent administrative-territorial units (villages, towns, cities), that is capable to solve problems of local governments directly and/or through elected representative governments. Also it was given a description of the contents of civil and economic capacity and the legal status of territorial communities: constitutional, legal, civil, economic and financial powers; duties.

Keywords: territorial community, local self-government, collective subject of law, legal personality of collective subject of law, municipal law.

Постановка проблеми. Увага до проблематики територіальних громад значно посилилась у зв'язку із реформою місцевого самоврядування. Процес децентралізації полягає в переході значної частки повноважень та бюджетів від органів державної влади до виконавчих органів місцевих громад. Внаслідок цієї реформи відбулась також зміна правового статусу територіальних громад як первинних суб'єктів самоврядування. У законодавстві було сформовано відповідний організаційно-правовий механізм безпосереднього здійснення громадою своїх прав та повноважень у вирішенні питань місцевого значення. Цей аспект реформи дозволяє розкрити специфіку територіальних громад як

колективних суб'єктів права, зокрема, їх ознак та правосуб'єктності.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Тривалий час територіальні громади не було об'єктом окремих теоретико-правових досліджень. Таке становище пояснювалося специфікою організації публічної влади в Україні у складі спочатку Російської імперії, а згодом – у складі СРСР, де «місцеві ради» повністю залежали від державно-партиїного керівництва у вирішенні питань місцевого значення. У зв'язку з цим, сутність та правова природа територіальних громад в Україні розглядалися у контексті історико-, та теоретико-правових досліджень таких вчених як М.С. Грушевський [1], М.П. Драгоманов [6], І.Я. Франко [7] та інших.

В останні роки проблематика територіальних громад дискутується активніше, проте у фокусі уваги науковців перебувають її галузеві аспекти. Зокрема, І.О. Бондаренко [2] та Т.В. Волинець [3] розглядають територіальні громади як суб'єктів комунальної власності, А.В. Добровінський – як суб'єктів фінансових правовідносин [5], В.В. Манзюк досліджує територіальні громади як учасників господарських відносин [8] та ін. Фактично єдиною спробою комплексного дослідження територіальних громад як суб'єктів права є дисертаційне дослідження Н.М. Альошиної [1], проте у цій роботі недостатньо глибоко розкрито їх сутність як колективних суб'єктів.

Відаючи належне внеску попередників відзначимо необхідність продовження досліджень територіальних громад у зв'язку з необхідністю уточнення їх сутності як колективних суб'єктів.

Мета статті полягає у вивченні у вивченні сутності територіальних громад та визначення специфічних ознак їх правосуб'єктності як колективних суб'єктів права. Досягнення мета передбачає виконання таких завдань:

дослідити історичні витоки місцевого самоврядування;

розглянути сутність та поняття територіальної громади у вітчизняному нормативному полі; визначити критерії суб'єктності територіальної громади як колективного суб'єкта;

охарактеризувати елементи правового статусу територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження правової природи місцевого самоврядування мають тривалу історію розвитку. Передумовами їх появи стали процеси переходу від феодалізму до капіталістичного суспільства та зумовленої цим демократизації влади, які набули поширення у Західній Європі у др.пол. XVIII-XIX ст. В ключі розвитку цієї проблематики було розроблено декілька теорій про значення місцевих громад в управлінні державою. Однією з перших була теорія «суспільного договору» між особою та державою, розвинена у працях Р.Л. д'Аржансона, Дж.С. Мілля, Д. де Немюра, Р. Оуена, Ж.-Ж. Руссо, А. де Сен-Симона, Ш. Фур'є. Вона обґрунтувала необхідність децентралізації та демократизації влади на тлі цих процесів.

Одним із перших ґрунтовне наукове дослідження проблематики місцевої влади було здійснено А. Туре [7, с. 131], який у 1790 р. запропонував «теорію общинного управління». Наріжним каменем цієї теорії стала теза про першість виникнення «влади общини» відносно виникнення «влади держави», що дозволяло говорити про право місцевих общин на самоуправління як природне і невідчужуване.

У центрі господарської теорії перебуває т.зв. «територіальний колектив», який реалізовує свою компетенцію у вирішенні неполітичних питань функціонування місцевої громади, зокрема, щодо у громадській діяльності та господарювання. У громадській теорії місцевого самоврядування було розвинено окремі принципи народовладдя, важливі для розуміння територіальних громад як колективних суб'єктів, зокрема: самоуправління общин і областей у побудованій «знизу догори» політично вільній державі; взаємозалежність політичної свободи і місцевого самоврядування [6].

Представники державницької теорії самоуправління критично ставилися до спроможності територіальних громад здійснювати будь-яку владу відокремлено від держави. На їх думку будь-яке управління публічного характеру є повноваженням держави, а тому місцеве самоврядування – є виявом однієї з форм реалізації державної влади, визначеної як децентралізація. Місцеві громади не вільні у виборі предмету діяльності – їх визначає держава. З іншого боку, специфіка самоврядування передбачає широке залучення територіальних спільнот для здійснення управління, оскільки місцеві жителі найбільш зацікавлені в результаті.

Отже, суспільно-політичним тлом розвитку вчення про місцеву владу стали процеси лібералізації у сфері економіки та публічного управління. Закономірності державотворчих процесів на етапі переходу від феодального до республіканського ладу зумовили необхідність у формуванні горизонтальних управлінських структур на місцях, які б користуючись фактором наближеності до об'єкта здійснювали управління ефективніше, ніж бюрократизована система державного апарату. У зв'язку з цим виникає необхідність у нормативному визнанні повноважень місцевих громад та їх розширенні в аспекті самоуправління.

Відповідно до законодавчого визначення територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [9].

Розглядаючи цю дефініцію з точки зору критеріїв суб'єктності колективного суб'єкта, можемо констатувати, що вона містить лише одну конститутивну ознаку. А саме характеризує фактор єдності, стійкості та постійності громади як організації – постійне проживання на території однієї адміністративної одиниці. Іншу обов'язкову істотну ознаку колективного суб'єкта права – мету організації, конкретно не визначено. Втім обґрунтованим є припущення про те, що законодавчою метою кожної територіальної громади є здійснення самоврядування, тобто самостійне вирішення питань місцевого значення. Територіальна громада є основним суб'єктом права на здійснення місцевого самоврядування, яке гарантовано ч. 1 ст. 140 Конституції України.

Слід звернути увагу, що поняття місцевого самоврядування визначається у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» двояко: воно є правом, і водночас – реальною здатністю територіальної громади вирішувати питання місцевого значення. Тому можна вважати, що доповнювальною умовою набуття спільнотою осіб статусу територіальної громади є така здатність, а невідповідність цій ознаці з будь-яких причин – свідचितиме, що на даному етапі розвитку спільнота є частиною іншої територіальної громади, і тому не є самостійним колективним суб'єктом права.

Визначення «здатність», яке використовує законодавець, можемо розглядати із двох точок зору: фактичної та формальної. Відповідно до першої проаналізуємо загальнолексичне значення. «Здатність» є властивістю, яка характеризує «мож-

лівість та вміння виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином» [12]. У найширшій інтерпретації може йтися про фактичну здатність громади до самоорганізації як основну умову її суб'єктності як колективного суб'єкта права.

Здатність до самоорганізації жителями адміністративно-територіальної одиниці з метою спільного вирішення питань місцевого значення може визначатися за фактом:

вчинення необхідних дій для реалізації установчих повноважень як первинного суб'єкта самоврядування;

використання на практиці визначених законодавством форм безпосередньої участі для вирішення питань місцевого значення (місцевий референдум, загальні збори, місцеві ініціативи, громадські слухання, тощо);

участі жителів адміністративно-територіальної одиниці у місцевих виборах.

З формальної точки зору, під «здатністю» територіальної громади до здійснення місцевого самоврядування може розумітися володіння необхідним обсягом правосуб'єктності, зокрема, у розрізі її складових: правоздатності, дієздатності і деліктоздатності.

Із положень Закону про місцеве самоврядування випливає, що спільнота осіб може бути визнана територіальною громадою – а отже набути правоздатності – за умови виконання дефінітивних ознак, визначених в абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а саме:

наявності жителів, об'єднаних постійним проживанням;

наявності самостійної адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста, де вони проживають.

Формулювання в Законі першої ознаки, на нашу думку, потребує уточнення мінімально необхідної кількості постійних жителів для правомірного набуття чи володіння громадою статусу територіальної. У зв'язку із поширенням процесу урбанізації сільського населення введення такого критерію є більш, ніж актуальним з огляду на необхідність забезпечення належної якості публічних функцій держави у такій місцевості. Цим же зумовлена потреба в правовій регламентації порядку набуття, перевірки, позбавлення жителів села правового статусу територіальної громади, а також порядку приєднання до іншої територіальної громади.

Розглядаючи процес набуття правоздатності цим колективним суб'єктом слід приймати до уваги, що територіальна громада не є юридичною особою публічного чи приватного права [11]. Тому для здійснення новоствореною суб'єктом своїх прав (у визначеному законодавством порядку) – немає необхідності у реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Також Закон не містить вказівок про будь-яку іншу форму державного засвідчення чи реєстрації територіальних громад.

Утворення територіальних громад як первинних суб'єктів самоврядування у нашій державі,

де-юре, відбулося із набуттям чинності Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Визначення та одномоментне утворення цих суб'єктів права відбулося на основі діючої системи адміністративно-територіального устрою.

Де-факто, владні повноваження зі здійснення місцевого самоврядування, які попередньо належали лише радам народних депутатів відповідних адміністративно-територіальних одиниць, перейшли до первинного суб'єкта – територіальної громади¹.

За нинішнього стану правового регулювання неможливість набуття статусу юридичної особи унеможливило реалізацію територіальною громадою у повному обсязі дієздатності та деліктоздатності безпосередньо. В системі самоврядування передбачені спеціальні суб'єкти, уповноважені законом діяти від імені та представляти інтереси територіальної громади. Цими суб'єктами є органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради) та посадові особи. Таким чином, територіальна громада може реалізовувати свою компетенцію з вирішення місцевих справ через діяльність та повноваження іншого колективного суб'єкта – представницького органу місцевого самоврядування.

Узагальнення вищевказаного дозволяє констатувати, що дефінітивна структура поняття територіальної громади як колективного суб'єкта права є складнішою, ніж її нормативне визначення. Необхідність його удосконалення зумовлена тим, що володіння правовим статусом територіальної громади, де-юре, передбачає висування до постійного населення самостійної адміністративно-територіальної одиниці ряду конкретних вимог, визначених у чинній редакції Закону як «здатність самостійно вирішувати питання місцевого значення». Виконання цих вимог, де-факто, засвідчує здатність постійного населення до самоврядування та є підставою легітимізувати їх як самостійний колективний суб'єкт права. Чинна редакція Закону не конкретизує таких вимог, а тому порядок утворення самостійної територіальної громади потребує уточнення.

На нашу думку, у понятійно-категоріальному апараті муніципального права тлумачення терміну «територіальна громада» слід сформулювати наступним чином: це постійне населення самостійних адміністративно-територіальних одиниць (села, селища, міста), здатне спільно вирішувати питання місцевого розвитку у порядку самоврядування безпосередньо та/або через виборні представницькі органи самоврядування. Фактичну здатність громади бути самоврядною засвідчують вчинені спільні дії, спрямовані на вирішення питань суспільного інтересу. Чисельність населення має бути мінімально необхідною для досягнення реальної ресурсної здатності обслуговувати наявні суб'єкти комунальної інфраструктури, які забезпечують задоволення матеріальних та нематеріальних потреб постійних жителів.

Засади правового статусу територіальної громади визначають положення Конституції України, законодавства про місцеве самоврядування, галузевих кодексів (насамперед, Цивільного) та інших

¹ Важливо пам'ятати, що до прийняття у 1990 році Закону №533-ХІІ «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» місцеві ради народних депутатів входили до системи органів державної влади.

законодавчих актів. У зв'язку із тим, що умовою дієздатності територіальної громади є створення представницьких органів самоврядування, її правосуб'єктність можемо розглядати як таку, що має два джерела формування прав та обов'язків:

які визначаються законом та реалізуються безпосередньо;

які визначаються зі змісту обов'язків та повноважень відповідних представницьких органів самоврядування.

Розділення повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування як метод визначення правосуб'єктності колективного суб'єкта знаходить своє повсюдне вираження у чинному законодавстві. Так, Господарський кодекс розрізняє організаційно-господарські повноваження цих суб'єктів у сфері управління господарською діяльністю комунальних підприємств (ч. 1 ст. 24 Господарського кодексу України) [4].

Приклади такого підходу знаходимо у працях вітчизняних науковців. Зокрема, Н. Альошина стверджує, що «...повноваження територіальних громад, за виключенням форм здійснення безпосередньої демократії, в законі прямо не регламентовані і їх можна вивести опосередковано з повноважень органів місцевого самоврядування, створених територіальними громадами, та повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування. Повноваження представницьких органів місцевого самоврядування є похідними від компетенції територіальних громад» [1, с. 13].

Перша група прав та обов'язків походить із публічно-правової природи територіальної громади як суб'єкта владних повноважень у вирішенні питань місцевого значення. Їх зміст зумовлений місцем цих колективних суб'єктів у системі державного устрою. Умовно можемо виділити такі групи повноважень територіальних громад: конституційно-правові, цивільні, господарські, фінансові.

Перша група повноважень визначає конституційно-правовий статус територіальної громади, зокрема:

право здійснювати місцеве самоврядування, яке гарантовано ст. 140 Конституції України. Обмеження цього права допускається виключно в умовах воєнного та надзвичайного стану;

право реалізовувати свою правосуб'єктність як первинний суб'єкт місцевого самоврядування безпосередньо та через представницькі органи (ч. 3 ст. 140);

право обирати депутатів місцевої ради та голів місцевих виконавчих органів на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування (ч. 1-2 ст. 141);

право укладати з іншими територіальними громадами договори про об'єднання належних на праві комунальної власності об'єктів, а також договорів про об'єднання коштів бюджетів для виконання спільних проєктів, або спільного фінансування комунальних підприємств, організацій і установ (ч. 2 ст. 142);

право створювати органи та служби для забезпечення виконання спільних (з іншими територіальними громадами) проєктів, або спільного фінансування комунальних підприємств, організацій і установ (ч. 2 ст. 142).

Друга група повноважень визначає цивільно-правовий статус територіальних громад. Відпо-

відно до норм Цивільного кодексу України територіальні громади є повноправними учасниками цивільних відносин (ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 169).

З метою здійснення програм соціально-економічного розвитку, управління комунальним майном, тощо територіальні громади можуть: управляти належним на праві комунальної власності майном (ст. 327); створювати суб'єктів господарювання (акціонерні та інші господарські товариства) (ч. 1, ст. 153; ч. 2 ст. 169); створювати юридичні особи публічного права (комунальні підприємства, спільні комунальні підприємства, навчальні заклади тощо) (ч. 2 ст. 169)

Крім того, ці колективні суб'єкти користуються іншими цивільними правами: можуть успадковувати майно (ч. 2 ст. 1222), бути стороною договору дарування (ч. 1 ст. 720), набувати у майно у спадщину, визнану судом відумерлою (ч. 1 ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), набувати майно за рішенням суду (ч. 2 ст. 335), бути суб'єктами права спільної часткової (ч. 2 ст. 356) та спільної сумісної (ч. 2 ст. 368) власності, права власності на землю (земельну ділянку) (ч. 1 ст. 374), здійснювати право зворотної вимоги до винної особи (ч. 1 ст. 1191).

Здійснення територіальною громадою вищезазначених цивільних прав та обов'язків відбувається, переважно, в особі представницького органу місцевого самоврядування, у межах його компетенції (ч. 1 ст. 172), і в окремих випадках через представників, якими можуть бути фізичні та юридичні особи (ч. 1 ст. 173).

Повноваження у сфері матеріального та фінансового забезпечення місцевого самоврядування визначено в нормах ч. 3 ст. 142 та ч. 1 ст. 143 Конституції України. Вони включають права:

отримувати фінансову підтримку від держави (ч. 3 ст. 142).

управляти комунальним майном;
затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
встановлювати місцеві податки та збори відповідно до закону;

утворювати, реорганізовувати та ліквідувати комунальні підприємства, організації і установи;
затверджувати програми соціально-економічного розвитку (ч. 1 ст. 143).

Зобов'язання територіальних громад походять із їх конституційно-правового статусу, загальної цивільної та господарської правоздатності. Цивільна майнова відповідальність поширюється на усі об'єкти комунальної власності територіальних громад, окрім майна, на яке відповідно до закону не може бути накладено стягнення (ч. 1 ст. 175 Цивільного кодексу України). Відповідальність територіальної громади може наступати внаслідок шкоди, заподіяної суб'єктам господарювання органами, посадовими та службовими особами місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 23 Господарського кодексу України). Зобов'язання територіальних громад забезпечувати проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів (відповідно до ч. 1 ст. 143 Конституції України), опосередковується через персональну відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування за своєчасність та повноту виконання відповідних функцій.

Слід відзначити, що виконання цієї норми законодавства про місцеве самоврядування на

сьогоднішній день не може бути реалізовано через визнання неконституційним Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» рішенням Конституційного Суду України № 4-р/2018 від 26 квітня 2018 р. [10]. До сьогодні ця законодавча прогалина стоїть на перешкоді реалізації однієї з найважливіших форм безпосередньої участі постійного населення у здійсненні місцевого самоврядування.

Друга група – представницькі права походять із порядку нормативного регулювання суспільних відносин. На основі загальної правоздатності представницьких органів місцевого самоврядування як юридичної особи територіальні громади набувають рівних з іншими суб'єктами права майнових та немайнових прав.

Обсяг цивільної правоздатності територіальної громади через правосуб'єктність органів місцевого самоврядування включає всі загальні права, притаманні юридичній особі.

Господарська правоздатність реалізовується через функціонування суб'єктів господарювання, заснованих територіальною громадою відповідно до положень Господарського та Цивільного кодексів України.

Необхідність здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єктами господарювання, про-

ведення розрахункових операцій органами місцевого самоврядування зумовлює необхідність наділення представницьких органів територіальних громад загальним обсягом дієздатності у сфері фінансових відносин.

Висновки. Узагальнення всього вищевикладеного дозволяє констатувати, що окремі елементи конституційно-правового статусу територіальних громад як колективних суб'єктів права потребують уточнення. Зокрема, необхідно уточнити положення Основного Закону про межі права безпосереднього здійснення територіальною громадою своїх повноважень, насамперед, з питань управління комунальним майном. Безумовним є те, що реалізація компетенції територіальних громад через представницькі органи є єдиним можливим кроком забезпечення ефективності місцевого самоврядування. Втім норми чинного законодавства показують, що механізми здійснення контролю діяльності посадових осіб з боку загальних зборів громади є декларативними, вони не забезпечують прозорості звітності перед громадою та оцінки ефективності прийнятих рішень на такому ж рівні як це властиво іншим колективним суб'єктом, що мають право здійснювати господарську діяльність та розпоряджатися належним на праві власності майном.

Список літератури:

1. Альошина Н.М. Територіальна громада як суб'єкт права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2014. 23 с.
2. Бондаренко І.О. Особливості правового статусу територіальних громад як суб'єктів права комунальної власності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 61. С. 136–144.
3. Волинець Т.В. Територіальна громада як суб'єкт права комунальної власності. *Наше право*. 2016. № 2. С. 157–161.
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV : із змін., внес. Законом № 264-IX від 31.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print> (дата звернення: 01.11.2019).
5. Добровінський А.В. Територіальна громада як суб'єкт фінансових правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 79–82.
6. Драгоманов М.П. Историческая Польша и великорусская демократия. Киев : Типо-литограф. М.Э. Заездного, 1917. 145 с.
7. Євтушенко О., Моспаненко І. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній думці у другій половині XIX століття. *Гуманітарні та соціальні науки : мат. I Міжнар. конф. мол. вч. HSS-2009*. Львів : Львівська політехніка, 2009. С. 131–132.
8. Манзюк В.В. Територіальна громада як учасник господарських відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 31. Т. 2. С. 46–49.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР : із змін., внес. згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 13.11.2019).
10. Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18> (дата звернення: 05.12.2019).
11. Роз'яснення щодо неможливості отримання територіальною громадою статусу юридичної особи : Лист Міністерства юстиції України від 15.08.2017 № 31322/Ж-1548/19. URL: <http://sg.vn.ua/news/ministerstvo-yustytisyi-ukrayiny-roz-yasnennya-shhodo-nemozhlyvosti-otrymannya-terytorialnoyu-gromadoyu-statusu-yurydychnoyi-osoby/> (дата звернення: 15.11.2019).
12. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/zdatnyj> (дата звернення: 01.12.2019).

References:

1. Alohina, N.M. (2014). Territorial gromada as the entity of law: PhD diss. Kharkiv. (in Ukrainian)
2. Bondarenko, I.O. (2011). Features of the legal status of the territorial communities as subjects of the municipal property right. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*, no. 61, pp. 136–144.
3. Volynets, T.V. (2016). Territorial community as a subject of communal property rights. *Nashe pravo – Our right*, no. 2, pp. 157–161.
4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV: iz zmin., vnes. Zakonom № 264-IX vid 31.10.2019 [The Commercial Code of Ukraine: Law Of Ukraine of January 16, 2003]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print> (accessed 01 November 2019). (in Ukrainian)
5. Dobrovinskyi, A.V. (2017). Territorial community as a subject of financial legal relations. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*, no. 5, pp. 79–82.
6. Dragomanov, M.P. (1917). Istoricheskaja Polsha i velikoruskaja demokratija [Historical Poland and Great-Russian Democracy]. Kyiv: Tipo-litograf. M. Je. Zaezdnogo, 145 p.

7. Yevtushenko, O., & Mospanenko, I. (2009). State Power and Local Self-Government in Political Thought in the Second Half of the Nineteenth Century. *Humanitarni ta sotsialni nauky : mat. I Mizhnar.konf.mol.vch. HSS-2009*. Lviv: Lvivska politekhnika, pp. 131–132.
8. Manziuk, V.V. (2015). Territorial community as participant of economic relations. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, no. 31, vol. 2, pp. 46–49.
9. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. № 280/97-VR: iz zmin., vnes. zghidno iz Zakonom № 263-IX vid 31.10.2019 r. [On Local Self-Government in Ukraine : Law Of Ukraine of May 21, 1997]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (accessed 13 November 2019). (in Ukrainian)
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26 kvitnia 2018 roku № 4-r/2018 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of April 26, 2018]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18> (accessed 05 December 2019). (in Ukrainian)
11. Roziasnennia shchodo nemozhlyvosti otrymannia terytorialnoiu hromadoiu statusu yurydychnoi osoby: Lyst Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 15.08.2017 № 31322/Zh-1548/19 [Clarification regarding the impossibility of obtaining legal entity status by territorial community : Letter of the Ministry of Justice of Ukraine of August 15, 2017]. URL: <http://sg.vn.ua/news/ministerstvo-yustytsiyi-ukrayiny-roz-yasnennya-shhodo-nemozhlyvosti-otrymannya-terytorialnoyu-gromadoyu-statusu-yurydychnoyi-osoby/> (accessed 15 December 2019). (in Ukrainian)
12. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/zdatnyj> (accessed 15 December 2019). (in Ukrainian)